

SUSAN GAL: A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok.

Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara, 2018. (352 lap)

1. SUSAN GAL, született GÁL ZSUZSANNA, 2018-ban magyar nyelven is megjelent tanulmányainak gyűjteménye hiánypótló jelleggel született: eddig ugyanis nem jelent meg magyar nyelvű kötete a nemzetközileg elimert magyar nyelvésznek. A 2017-ben írott szerzői előszóból az olvasó megtudhatja, milyen kérdések foglalkoztatják többek között a megjelenő tanulmányok íróját. A kétnyelvűségen mint kutatásának alapterminusán túl kiemelt hangsúlyt kapnak a kötetben a kulturális és nyelvi különbségek, a nyelv és hatalom közötti kapcsolatok. A kutatót az az alapkérdés foglalkoztatja elsősorban, hogy mitől válik egy nyelv társadalmilag is hatékonyá. A választott, megnevezett elemzési mód a komparáció, azaz összehasonlítás.

A kötet egyik szerkesztője, VANČO ILDIKÓ által írott előszó is azt az alapkérdést emeli ki, hogy mi is a társadalmilag hatékony beszéd, és mennyire szükséges ehhez az adott nyelv, nyelvek ismerete. Az ő értelmezésében is előtérbe kerül a hatalom és a nyelv kapcsolata: azaz hogy mennyire függ a nyelv társadalomban elfoglalt helye a hatalmi döntéshozóktól?

A kötet — a szerző angol és magyar nyelvű bevezető sorai, az egyik szerkesztő előszava után, illetőleg KONTRA MIKLÓS utószava előtt — 13 tanulmányt tartalmaz, három nagyobb egységbe csoportosítva, valamint egy záró interjút a szerzővel. A VANČO ILDIKÓ és KOZMÁCS ISTVÁN szerkesztette kiadvány egy termékeny és sikeres kutató nemzetközileg is kiemelkedő pályafutásának állomásai közül emel ki néhány jelentős tanulmányt, s mivel a kötetbe emelt legrégebbi írás keletkezési ideje 1978, a legfrissebbé pedig 2016, egy négy évtizedes alkotói pálya ívét követheti nyomon az olvasó. A válogatás és rendezés fő szempontja az volt, hogy az írások tematikailag kiegészítsék egymást, és a kötet átfogó képet adjon Susan Gal munkásságáról.

2. Az első nagy rész a *Nyelvi antropológiai elmélet* címet kapta, és négy írást tartalmaz. Az ide csoportosított írások közül az első (A nyelv és politikai terek) a nemzetállamok politikai kérdéseivel foglalkozik, az egynyelvűséggel mint elvárt, természetesnek tartott normával, melynek azonban ellentmond az a földrajzi tény, hogy az államhatárok és a nyelvterületi határok a legritkább esetekben esnek egybe. A nyelv helyhez kötöttsége, valamint a helyi nyelv kérdése is megfogalmazódik, melyek azonban a máshol használt nyelvhez, nyelvváltozathoz történő viszonyításban kerülnek csak igazán előtérbe. Foglalkozik az első tanulmány Herder nacionalizmushoz kötődő filozófiájával, az általa felvázolt nyelv és nemzet közötti kapcsolat kérdésével és az egyre inkább elterjedt

és használt nyelvi térképekkel. Megjelenik a sztenderd nyelv fogalma is, melynek fő tulajdonságai többek között, hogy számszerűsíthető, értelmezhető, nem képez átfedést, ugyanakkor a sztenderdizáció hierarchikus, nyelvi sokféleséget teremt, és hosszú távon a kirekesztés egy újfajta eszközévé is válhat.

A második írásban (A standard nyelv ellentmondásai Európában: Gyakorlat és nyilvánosság) még inkább előtérbe kerülnek politikai kérdések, egészen pontosan az Európai Unió nyelvpolitikája, valamint a sztenderd kultúrák fogalma. Az EU nyelvpolitikája kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a szépen hangzó deklarációk ellenére „Az Európai Unió politikai elitje legjobb esetben etnolingvisztikai értéknek és turisztikai érdekességnek tekinti a nyelvi pluralitást” (55). Ezzel szemben valóban elfogadhatónak az a helyzet tekinthető, ha megmarad a nyelvi és kulturális sokféleség, hiszen a többnyelvűség értéket képez. Az úgynevezett standard nyelvvel kapcsolatban hat ellentmondást fogalmaz meg Susan Gal a beszélőkre összpontosítva: ezek között szerepel, hogy neveltség tárgyává válhat az, aki nem az elvárt standard nyelvet beszéli; a diaszpórából történő népvándorlás; a határdilemmák; valamint hogy a standardizálás valójában nem egységesít, hanem növeli a heterogenitást; illetve hogy a nyelvi változatok megőrzése a standarddal szemben a nyelvek egész világon átívelő körforgását teszi nehezebbé. Mindezzel ellentétbe állítva, a megfogalmazott egyik cél éppen a változatosság jegyeinek felismerése, azonosítása, értelmezése lenne. Ehelyett a kisebbségiek vagy elnyomott csoportok olyan nyelvi megőrzéssel találkozhatnak, amely negatívan hat saját csoporttudatukra, identitásukra, és a nyelvi kisebbségek nyelv- megőrzési szándékait is erodálhatja. „Azon ritka alkalmak során, amikor a helyi oberwarti nyelvi alakokat használták Magyarországon, kinevették őket az egy- nyelvű magyar ajkúak, akik az oberwarti kiejtést és nem-standard szóincset a múlt jeleként érzékelték, amelyek szemben álltak a legújabb magyar szlenggel és az iskolában tanított standard ideállal. A magyar egy nyelvűek számára a vidéki beszédmód miatt az oberwarti beszélők öregnek és provinciálisnak tűntek. Sőt, ha az oberwartiak szemmel láthatóan fiatalok voltak, butának, visszamaradottnak és műveletlennek hatottak” — írja a szerző az ausztriai őshonos magyar közösségek sajátos, a sztenderd magyarországi magyartól eltérő nyelvhasználatának megítéléséről és annak következményeiről (62).

A harmadik tanulmány (A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája) a nyelvjárások értékére rámutatva, azoknak a minőségi tulajdonságoknak egy jelentős részét sorolja fel, melyekkel egy-egy dialektus felruházható. Bevezeti a *kvália* fogalmát, mint olyan megtapasztalható formát, mellyel egy-egy nyelvjárás is felruházható. A magyar nyelv kváliájának bemutatása kapcsán említi a szerző Rákosi Jenő nevét, aki a magyar nyelvet a nyugodt, logikus és az egyszerű tulajdonságokkal ruházta fel. A magyarországi Bóly város nevével is megismerkedik az olvasó, ahol a helyi német kisebbség nyelvhasználati szokásait kutatta Susan Gal.

Az első részhez kapcsolt írások közül az utolsó (Szociolingvisztikai differenciáció) a nyelvi változásokkal mint a társadalmi helyzetek változásának következményével foglalkozik. Olyan fogalmak kapnak is bővebb kifejtést, mint dialektológia, ikonicitás, minőségjel, valamint a rematizáció, mely utóbbi terminus arra folyamatra utal, amikor ikonikus jel születik az indexikus jelből. A nyelvi regiszterek egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatban állnak, az index közvetlen kapcsolatot mutat, míg az ikonok hasonlóságokon alapulnak. A szerző szerint „a nyelvi változások együtt járnak a társadalmi helyzetben bekövetkezett változással” (101), és a társadalmi és politikai folyamatok révén alakulnak. Arra is felhívja a figyelmet Gal, hogy a nyelvváltozat, amelyet egy adott beszélő használ, „nem egyszerűen csak tükröz, hanem performatívan új társadalmi jelentést is létrehoz, vagyis ő maga is hajtóereje és megszilárdítója a társadalmi differenciálódásnak” (101–102).

3. A második tematikai egység a T a n u l m á n y o k a n y e l v i v a r i á c i ó t e r ü l e t é r ől (a K á r p á t - m e d e n c é b e n) öt írást tartalmaz, melyekben az elemzés és viszonyítás középpontjában a magyarországi német nyelvhasználók, ezen belül Bóly városa, annak nyelvi tájképe, nyelvhasználati sajátosságai állnak.

Az első írásban (A nyelvi ideológiák sokszínűsége: A magyarországi németek esete) néprajzi adatok elemzését követően a helyi nyelvi ideológiák kapcsán az ellenállás különböző formái figyelhetők meg a választott közösségen belül, mint például a félreérthetőség vállalt esete. Az egyének nyelvhasználata, nyelvválasztása jelezheti identitásukat, ugyanakkor a tekintély fontos tényezőjévé is válhat. A nyelvek és változatok szimbolikus értéke, illetve a nyelvi hierarchiák kapcsán fogalmazza meg Susan Gal az alábbi ellentmondást: „A szimbolikus dominancia a nyelvhasználatban egyrészt a nyelvtudásbeli aszimmetriától, másrészt az attitűdöktől függ. Például a domináns, az állam által támogatott nyelvváltozatot még azok is hatalommal ruházzák fel és tisztelik, akik nem beszélnek tökéletesen; míg a kisebbségi változatot még azok is lekicsinylik, akik nemcsak ismerik, de sajátjuknak is tartják azt. Az effajta nyelvi dominanciának való ellenállás gyakran magába foglalja az állami intézmények hatalmának visszautasítását. Szükséges hozzá egyfajta önsorsrontó ragaszkodás a stigmatizált nyelvváltozathoz is” (129). A szerző rámutat arra is, hogy a nyelvhasználatot, illetve azt, hogy ki milyen nyelven beszél egy társadalomban, bizonyos körülmények között a politikai vagy az állam iránti lojalitás szimbólumaként értelmezhetik, megágyazva ezzel a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetésnek, sőt akár a politikai stigmatizációnak vagy elnyomásnak is.

A második tanulmány (Kódváltás és öntudat az európai periférián) a nyelvválasztási stratégiákkal, azok kialakulásával és mindennapi, gyakorlati alkalmazásukkal foglalkozik. Minden nyelvhasználó rendelkezik egy alapnyelvvvel, melyet

hibátlanul használ, és mely egyben az általa még használt nyelvek tudásának összehasonlítási alapját is képezi. Említést téve a Németországban élő olasz ajkúakról, az ausztriai magyarokról és a romániai németekről, összegzésként elmondja a szerző, hogy a nyelvválasztás nagyban függ a nemzetközi kontextustól és attól a kommunikációs helyzettől, melyben a választott nyelv használata megtörténik. A nyelvi presztízsvizonyokat elemezve utal arra, hogy miközben az ausztriai őshonos magyar kisebbség számára a német nyelv a jövő és a haladás nyelve, az erdélyi szászok körében a román nyelvnek az értéke sokkal kevésbé jelentős. Eszerint „az államnyelv nem mindig és minden kisebbségi csoport számára a tekintély és az erő jelképe, annak ellenére, hogy különböző intézmények, mint az iskola, a rendőri és kormányhivatalok ezt a nyelvet támogatják. Az államnyelv tekintélyének és presztízisének az elismerése inkább a kisebbségi csoportnak az államon és a regionális gazdaságon belül elfoglalt helyétől függ” (173).

A következő írásban („Paraszt legény nem kap nőt”: Nyelvi változások és nemi szerepek egy kétnyelvű közösségben) Felsőőr közössége és az ott élő nők nyelvválasztása áll a vizsgálódás középpontjában. Susan Gal szerint valamennyi nyelvhasználó rendelkezik egy olyan nyelvi repertoárral, melyen belül a használt nyelvek és változatok a társadalmi állapotokhoz és tevékenységekhez kapcsolódnak. Így történhet az meg Felsőőrben, hogy ott a magyar nyelv a paraszti nyelvhasználatra jellemző nyelvváltozatként értelmeződik, és a nők elutasítják a használatát a mindennapi nyelvválasztások alkalmával, ezzel is kifejezve, hogy nem kívánnak a parasztsághoz mint társadalmi réteghez tartozni. Ebből a szempontból is észrevehető eltérés mutatkozik a térségben a nők és a férfiak nyelvválasztási szokásai között. A nyelvek és változataik szimbolikus értéke, társadalmi presztízse olyan tényező, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni egy-egy közösség nyelvi helyzetének és a csoporton belül játszódó nyelvi folyamatoknak a leírása és értelmezése során.

A *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* című tanulmány a kisebbségi nyelvek megmaradásának kérdésével is foglalkozik, megemlítve aényt, hogy sok helyen az államnyelv kizorító erejével is számolnia kell a térségben különböző nyelveket használóknak. A szerző foglalkozik szociológiai és politikai kérdésekkel is, összekapcsolva azokat a nyelvcsere kérdéskörével: „A nyelvcseret, mint szociolingvisztikai jelenséget, két oldalról lehet vizsgálni, és a kettő közötti kapcsolat igen lényeges. A szociológiai kérdés az, hogy milyen társadalmi helyzetben történik nyelvcsere, pontosan mi a folyamata, milyen társadalmi, szimbolikus és nyelvi tényezők határozzák meg. [...] Azt is szeretnénk tudni tehát, hogy az identitást kifejező nyelvi különbségek és a szituációk vagy események szerinti nyelvi variáció miként függ össze a nyelvcserevel. Másrésztől vannak a nyelvészeti kérdések” (197). A nyelvcsere hatása tehát több irányba is vezethet, ahogyan arra

Susan Gal is rámutat elemzésében. Lehet egyfelől a nyelvhalál felé vezető út átlomása is, ugyanakkor egy nyelv újraalkotásának kezdeti fázisát is képezheti. Meghatározó az a lelkivilág, gondolkodásmód és értékrendszer, melyen belül a nyelvcsere lezajlik. „Ha a nyelvcsere olyan, mint egy laboratórium, ahol a nyelv társadalmi funkciója és szerkezete együtt vizsgálható, akkor azt kell mondani, hogy a kettő közötti kapcsolat bonyolult és ellentmondásos” — olvashatjuk a tanulmányt záró részben (206).

A nyelvcsere-helyzetben jelentkező erős nyelvi kontaktusok a nyelvi változások egyfajta katalizátorai lehetnek. Ismét előtérbe kerül Felsőőr példája, valamint az ott élő magyar parasztok nyelvhasználata, nyelvmegtartása. Zárásként azt a következtetést vonja le a kutató, hogy a nyelvcsere folyamatában létező beszélők is lehetnek produktívak, hiszen a nyelvcsere idején képesek új szavak létrehozására, miközben elsődleges nyelvüket is innovatívan tovább használják.

4. A kötet utolsó nagy egysége *A politika szemiotikája* címet kapta, és négy írást tartalmaz. A Bartók Béla temetése: Európa-kép a magyar politikai retorikában című tanulmány apropóját Bartók Béla újratemetése adta, amely a szerző szerint egyaránt értelmezhető és elemezhető politikai és nyelvészeti eseményként. Gál Zsuzsa kitér arra a folyamatosan változó szemléletre, mely meghatározza az Európáról (mint a „Nyugat” szimbólumáról) és a nemzeti identitásról folyó párbeszédet Magyarországon. Magyarország kapcsán megemlíti azt az újra és újra válasz nélkül maradó kérdést, hogy vajon az ország Európa nyugati vagy inkább keleti részéhez tartozónak tekinthető-e. A korabeli Magyarországon Bartók Béla újratemetése ellenpéldaként is szerepeltethető volt Nagy Imrével szemben, akinek (újra)temetése akkor még váratott magára, ugyanakkor egyfajta összekötő hidat is jelentett ez az esemény Európa többi, nyugati és keleti részei, valamint Magyarország között.

A soron következő tanulmány (*A köz és a magán közti distinkció szemiotikája*) egyfajta szemiotikai elemzés, melyben az egyén és a köz kerül összehasonlításra, abból kiindulva, hogy a személyes politikaivá is válhat. A nyelvhasználat, nyelv választás folyamatával a közterületek magánterületekké változtathatók a nyelvész szerint, és ez a folyamat oda-vissza lejátszódhat. Nem tekinthető megszakíthatatlan folyamatnak az a nyelvhasználat, mely a köztől a magánig vezet el az egyes beszélőket. „Az egyes politikai rendszereken belül, valamint rajtuk keresztül fraktális folyamatok teremtik meg a konfliktusok és viták termékeny csomópontjait, valamint a differenciálódás és a kulturális innováció megteremtésének módjait” — vonja le a tanulságot a szerző (277).

A feminizmus „határátlépései”: a nőkről szóló beszédmódok körforgása című írás a fordítás folyamatával, nyelvhasználatával foglalkozik behatóbban. Susan Gal szerint a szöveg nem statikus, hiszen rögzítését követően mind térben, mind időben folyamatosan mozgásban van, kapcsolatba kerül más szövegekkel is. A

feminizmus mint utazó beszédmód jelenik meg, ahogy a témáról szóló szövegek fordításai is változatosak lehetnek a fordítások helyszíneitől függően. A fordítást úgy mutatja be, mint az eredeti szöveg átmozgatását, továbbértelmezését egy új társadalmi és politikai környezetben. Azt vizsgálja, hogy „a szövegek miként (re)kontextualizálódnak különböző politikai és kulturális kontextusokban, melyek maguk is átalakulnak e folyamat során” (307), és arra a következtetésre jut, hogy a fordítás „Összetett jelenség. Sajátos társadalmi viszonyok és nyelvvideológiai jellemzik” (308).

A tanulmánykötet záró írásban (Poliglott nacionalizmus: Alternatív nyelvi perspektívák a 19. századi Magyarországon) visszatérnek Herder gondolatai, valamint ismételt megerősítést nyernek a többnyelvűségben rejlő értékek, a fenntartásáért és gazdagításáért tett lépések jelentőségének kiemelésével együtt. Előtérbe kerülnek a többnyelvűség tudatos kiépítésének régóta alkalmazott lehetőségei. Az idegennyelv-elsajátítás egyik módszerének, az úgynevezett gyerekcsere programoknak régi hagyományokra visszatekintő, Magyarországon alkalmazott gyakorlata is megismerhető a tanulmányból. Az írás hangsúlyos, központi fogalma a nyelvi nacionalizmus ideológiája. A szerző bemutatja, hogy miközben a többnyelvűséget a deklarációk szintjén értéként és elérendő célként jelenítik meg, a nyelvi nacionalizmus valójában az egynyelvűséget díjazza és állítja elérendő eszményként előtérbe. A nyelvi nacionalizmus ideológiája „arra az előfeltevésre épül, hogy a modern államigazgatásban egyetlen nyelv — versenytárs nélkül — a megfelelő közvetítő eszköz”, s ebben a logikai keretben a többnyelvűség politikai veszélyforrás, amely gyengíti az állam egységét, veszélyezteti területi integritását, ezért azokban az esetekben, amikor egy-egy ország területén Európában több nyelv osztozik a kommunikációs téren, „Az állam és a hatalmon lévő elit a nyelvi standardizáció által kísérelte kikényszeríteni az egynyelvűséget állampolgárai körében” (315). A hatalmat birtokló politikai elitek bizony gyakran olyan helyzetet teremtenek, amelyben az ő nyelvük (és saját, kodifikált nyelvváltozatuk) a társadalmi érvényesülés egyik legfőbb feltételévé, eszközévé válik, és ezzel egyben a nyelvi diszkrimináció, az emberek közötti egyenlőtlenség forrása lesz.

5. A kötet végén egy Kontra Miklós által készített interjú olvasható Susan Gallal, melyben szó esik többek között a szerző első, felsőori nyelvcsereéről szóló könyvéről, az élete nagy részét Amerikában, elsősorban New Yorkban töltő, ám magyar származású kutató saját nyelvhasználatáról, a nyelvcsere kapcsán kibontakozó, őt is elérő szakmai nézeteltérésekről és más kérdésekről. A sztenderd nyelvek használata kapcsán előkerül a „gatekeeping” fogalma, az a szűrő alkalmazás, melynek következtében bizonyos élethelyzetekben más-más nyelvhasználat kerülhet előtérbe egy többnyelvű közösségen belül.

Az utószó Kontra Miklós tollából rövid áttekintést ad a Gál Zsuzsa néven Debrecenben született nyelvész életéről, tanulmányairól, tudományos munkásságáról.

Kiemeli a mai napig a nemzetközi szociolingvisztikát meghatározó, rengeteget idézett, 1979-ben megjelent doktori értekezését Felsőőr nyelvjárásáról, melynek teljes magyar fordítása máig nem jelent meg. Susan Gal / Gál Zsuzsa tanulmányaiban rámutatott arra, hogy a nyelvcsere részét képező beszédhelyzetekben előforduló kódváltásoknak mindig megvannak a társadalmi okai, és megfelelő magyarázatuk is megtalálható, ha figyelembe vesszük azt a tágabb kontextust, melyben a nyelvcsere és a kódváltás zajlik.

6. A bemutatott tanulmánykötetből egyértelműen kitűnik az Amerikában élő Susan Gal magyarországi és európai kötődése, mely felismerhető szinte valamennyi itt megemlített írásában, és ami még érdekesebbé teheti munkáit az Európában dolgozó és kutató nyelvészek számára. A tanulmányok gondos válogatása és tematikus összerendezettsége segítheti azok értelmezését még a pályájuk kezdetén járó kutatók számára is. Tanulságos, jó stílusban megfogalmazott, és szakszerűen magyarra fordított gondolatai, meglátásai segíthetik a szociolingvisztikával foglalkozó szakemberek munkáját, ugyanakkor érdekes olvasmány lehet a téma iránt érdeklődők szélesebb csoportja részére is.

A magyar nyelvészet hálás lehet a Szlovákiában működő Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának, illetve a kötet szerkesztőinek, Vančo Ildikónak és Kozmács Istvánnak, amiért egy kötetbe szerkesztve, magyarul is olvashatóvá tették Susan Gal tanulmányait. Köszönet illeti az eredetileg angol nyelvű írások magyarra fordítását végző kutatókat is (az egyes tanulmányokat Petykó Márton, Kulcsár Szabó Enikő, Horváth Péter, Vančo Ildikó, Kozmács István, Bács Ódry Ágnes, Horváth Veronika, Madarász Eszter, Szabó Márton, Balogh Erzsébet és Barát Erzsébet fordította magyarra), hiszen nagyszerű munkát végeztek. Nagy kár, hogy elmaradt az egyébként jól fordított szövegek utógondozása (ezért néhány kisebb hiba maradt a könyvben), és a tördelés is lehetett volna valamivel igényesebb (egyetlen elválasztás sincs például a 352 oldalas könyvben). Ez azonban semmit sem von le a könyv értékeiből: A nyelv politikája: nyelvi antropológiai tanulmányok című kötet olyan magyar nyelvű kiadvány, melynek ott a helye a nyelv és társadalom kapcsolatát tanulmányozó magyar nyelvészek polcán, de antropológusok és szociológusok is használnak forgathatják lapjait.

FÜLÖP VERONIKA

ORCID: 0000-0003-4108-2869

Pannon Egyetem Többszempélyűségi Doktori Iskola, Veszprém
fulop.veronika@banaladar.hu